

door Joke Dame

Dr. Ton Koopman krijgt de Akademiepenning 2004

‘Een domme musicus zijn, heb ik nooit geambieerd’

Hij is een veelgelauwerd mens. Dirigent/klavecijnist/organist/muziekwetenschapper Ton Koopman (59) kreeg in 2000 een eredoctoraat van de Theologische Faculteit van de Universiteit Utrecht. In 2003 viel hem een koninklijke onderscheiding ten deel. Dit jaar ontving hij de Zilveren Fonograaf van de Nederlandse vereniging voor platenimporteurs (NVPI) en de Klassieke Muziekprijs 2004 van de Vereniging van schouwburg- en concertzaaldirecteuren (VSCD). Nu krijgt hij bovendien de Akademiepenning van de KNAW.

Hij droomt wel eens van Bach. Dat vindt hij niet erg, want ‘je kunt slechter dromen’, zegt Ton Koopman die zojuist de laatste hand heeft gelegd aan zijn Bachcantateproject. Zijn Bach is dan ook niet die teleurgestelde man van het bekende knorrig portret in Leipzig. Zijn Bach is de jonge Bach, de optimist ‘die denkt: ik ga het helemaal maken’. Koopman had wel bij die grote familie willen horen. ‘Er kwamen belangrijke mensen daar over de vloer, een pijpje roken, een glaasje rijnwijn drinken. Gezellig aan de keukentafel tussen de luiers, en dat waren toen geen pampers.’

De meeste van zijn onderscheidingen en benoemingen hebben wel iets te maken met het veelgeroemde Bachcantateproject waarmee Ton Koopman de afgelopen jaren de wereld versted deed staan. In tien jaar voerde hij met zijn Amsterdam Baroque Orchestra & Choir alle meer dan tweehonderd wereldlijke en geestelijke cantates uit van Johann Sebastian Bach – het laatste concert is nog maar net achter de rug – en in diezelfde periode maakte hij de opnames voor de complete uitgave op cd. In totaal zeventig schijfjes in 22 doosjes gaan dat worden. Nummer vijftien is onlangs uitgekomen en het laatste doosje zal het licht zien in 2006.

Een megaprestatie, maar geen unicum, die complete cantate-opnames door barokspecialisten op historische instrumenten. In de jaren zeventig hadden Nikolaus Harnoncourt en Gustav Leonhardt ook al alle Bachcantates ‘mit Originalinstrumenten’ op de plaat gezet. Dat weet Koopman natuurlijk ook wel, maar zijn project is anders.

‘De muziekwetenschap heeft inmiddels een ander licht op Bach doen schijnen en samen met de Amerikaanse Bachdeskundige Christoph Wolff – auteur van ‘De wereld van de Bachcantates’ – wilde ik nog eens echt de puntjes op de i zetten. Nee, sneller kon niet. Het is waar dat Bach ze in nog geen vier jaar componeerde en uitvoerde. Maar je hebt tijd nodig om je in te leven in die muziek, die deels onbekend is, en om onderzoek te doen.’

Waarom-vraag

Onderzoek en uitvoeren, met die combinatie heeft Ton Koopman zich succesvol ingezet voor veel meer muziek van Bach, niet alleen de cantates. Zijn discografie vermeldt de Johannes, de Matthäus en de door hem geres-taureerde Markus Passion, het Weihnachtsoratorium, de Brandenburgse concerten, klavecimbelconcerto's, orkest-suites, sonates. En Bachs complete orgelwerken.

Complete uitgaven, daar houdt verzamelaar Koopman van. De wanden van zijn grote werkkamer tonen kasten met antiquarische boeken, planken vol kleine lederen bandjes. Een deel van zijn verzameling oude prenten hangt aan uitgespaarde muren.

‘Ik vind de combinatie van uitvoerend musicus en wetenschapper heel belangrijk,’ zegt Koopman. Zijn onafgebroken gedachtegang zet hij zonder haperen om in een even tomeloze woordenstroom. ‘De waarom-vraag heb ik altijd belangrijk gevonden, al sinds ik les kreeg. En nu ik geen les meer heb, stel ik die vraag aan mezelf en probeer

dan een antwoord te vinden. Een domme musicus zijn, heb ik nooit geambieerd.’

De waarom-vragen op dit moment, hebben te maken met een nieuw cantateproject. Nu van de Deens/Noord-Duitse componist Dietrich Buxtehude, een van Bachs voorgangers, die vanaf 1868 organist was in Lübeck. Koopman: ‘Bij de cantates van Buxtehude zijn nog heel wat vragen te beantwoorden. Was de bezetting groot of klein? Wat doe je met trillers, zijn het hoofdnoot- of bovensecundetrillers? Dat is niet bekend. Ik ben ervan overtuigd dat ik dit soort informatie zal vinden, maar niet zomaar in een of ander boekje. Wat die trillers betreft zal ik bijvoorbeeld alle trillertabellen uit die tijd verzamelen.’

Zijn Bach is de jonge Bach, de optimist

Anders dan Bach, die volgens Koopman een klein koor liet zingen – ‘ondanks alle discussies die daar nu over gevoerd worden’ – bezette Buxtehude naar Koopmans overtuiging veel van zijn cantates enkelvoudig. Eén zanger voor elke stem. ‘Alleen al uit ruimtegebrek. Buxtehude schreef een aantal van zijn cantates voor Lutherse piëtisten in een kleine kerk in Stockholm. Maximaal 150 mensen konden er in die kerk. Er was niet veel plaats voor een koor. En de muziek vraagt er ook niet om. Het zou leuk zijn als je intuïtie op dit gebied gevoed kon worden met gegevens uit die tijd. Buxtehude was geen kapelmeester, zoals Bach die de muzikale baas was. Buxtehude was organist die alleen in gestolen tijden – voor de zogenaamde Abendmusiken – de beschikking had over het hele koor en orkest. Waar bestond dat orkest uit? Hij had ‘24 violen’, staat ergens geschreven, maar dan weet je in feite nog niks. Zijn dat 24 strijkinstrumenten, of is ‘viool’ pars pro toto voor alle instrumenten, dus ook blazers? Daar ga je al. Ik ben ervan overtuigd dat het uit te vinden is, maar iemand moet het een keer doen. Dat zijn grote onderzoeken, want je moet heel breed zoeken, veel breder dan de componist.’

Koopman betwijfelt of hij voor zijn Buxtehudeproject nog verloren cantates boven tafel zal krijgen. ‘In 1880 heeft de grote Bach-biograaf Spita al een oproep gedaan aan de mensen van Lübeck om eens op hun zolders te kijken. En in de oorlog is er nogal wat kapotgegaan in Lübeck, dus de kans dat je daar nog een cantate vindt, acht

ik nihil. Maar vondsten elders zijn denkbaar. Ik heb zelf een jaar of tien geleden in de universiteit van Pittsburg nog een orgelstuk van Buxtehude gevonden dat weliswaar bekend was, maar in een andere versie. De archivaris noemde het een negentiende-eeuws afschrift, en ik kreeg het gevoel dat hij het me als cadeautje wilde geven. Stom als ik was zei ik: dat is helemaal geen negentiende eeuw. Het is een handschrift dat ik ken uit de kringen van Bach. Ze werden ongeveer boos, daar in het archief, en ik heb het ook niet gekregen. Later kwam er iemand van het Bacharchief in Leipzig die het kon dateren. Het is het handschrift van de oudste broer van Bach, Johann Christoff, rond 1705 en Johann Sebastian heeft nog correcties aangebracht. Dus Pittsburg University had een Bach-autograaf, geen Buxtehude. Ik heb het vele malen in die versie gespeeld. Het is het vroegste afschrift van een orgelwerk van Buxtehude dat er is, en ze hadden niet in de gaten dat het belangrijk is.’

Het Buxtehudeproject is overigens nog niet helemaal rond, meldt Koopman. Is Buxtehude een minder sexy onderwerp dan Bach? Koopman: ‘Zeker als je sexy naar geld vertaalt. Bach is makkelijker te verkopen dan Buxtehude. Maar aan de andere kant, er is nog geen Gesamtausgabe van Buxtehude, geen opname van alle Buxtehudecantates.’ En de opnames van de orgelwerken? ‘Tja, organisten zijn vaak ontzettend geestig, behalve als ze aan het orgel zitten. En die muziek heeft juist een enorme creativiteit nodig, om geen zwakke Bach te zijn.’

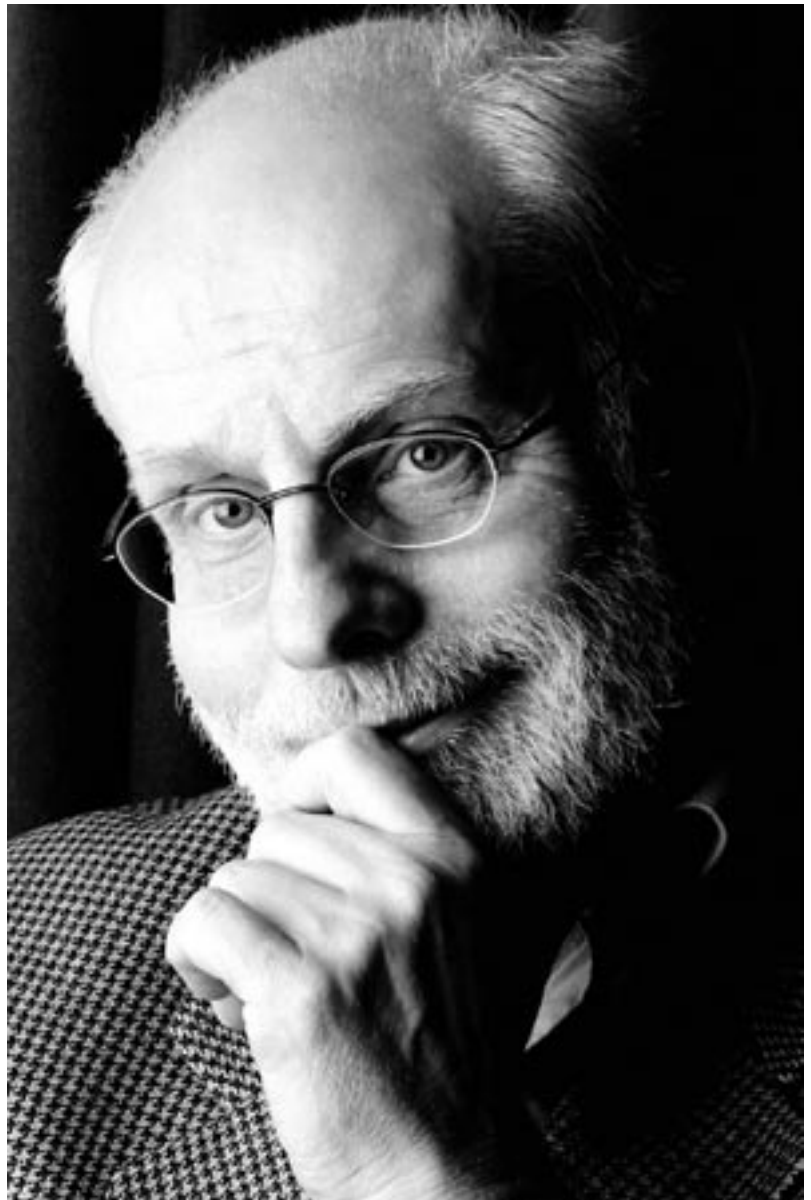
Bachbeeld

Koopman heeft eerder al vier cd’s met Buxtehudecantates gemaakt, die tot verrassing van platenlabel Erato goed verkochten. Het was toen de bedoeling de complete Buxtehudecantates uit te brengen, maar het Bach-project kwam ertussen en eiste alle aandacht op. ‘Nu het Bachcantateproject voorbij is, wil ik die schuld graag inlossen. Ik wil ook de cantates die ik heb opgenomen opnieuw doen. Omdat er nu met de kennis van de Bachcantates ook andere informatie bekend is geworden.’

Geldt dit niet ook voor de allereerste Bachcantate-cd’s die hij heeft gemaakt? Heeft hij niet de neiging om met Bach opnieuw te beginnen? Koopman: ‘Zo erg is het ook weer niet. Nu die oude opnamen weer uitkomen op mijn eigen label, Antoine Marchand, ben ik eigenlijk verbaasd dat het toch een hele constante kwaliteit is. Maar zwakke plekken zijn er natuurlijk altijd. Van de Brandenburgse concerten die ik twintig jaar geleden heb opgenomen,

zou ik graag het tweede concert opnieuw opnemen, omdat er nu mensen zijn die het wél kunnen spelen, en toen niet. Maar je moet ze of allemaal opnieuw doen, of je moet het zo laten. Het geeft ook een beeld van de tijd. Daarbij zul je moeten accepteren dat je ook historische opnames hebt van jezelf. Concerten zijn een momentopnamen van wat je weet, wat je kunt, wat de mensen waarmee je werkt kunnen. Een plaatopname biedt het beste van die mogelijkheden omdat je het kunt overdoen. Elke tijd heeft zijn eigen Bachbeeld. Ik moet er rekening mee houden dat de toekomst zal zeggen: wat Koopman deed is toch een typisch beeld van de Bachinterpretatie rond 2000.'

De term 'authentiek' wijst Koopman van de hand als een náár woord dat geen rekening houdt met het feit dat de componist ook van mening verandert. 'De jonge Bach en de oude Bach, dat is nogal een verschil. Ik geloof dat je voor elke periode moet zoeken naar hoe muziek geklonken heeft, naar de historische uitvoeringspraktijk. Dat is eigenlijk wat je doet. We willen geen Jehovagetuige meer zijn. Vroeger wel, toen was je absoluut zeker van hoe het moest en wie anders dacht zat ernaast. Nu heb je als wetenschapper een heleboel twijfels. Als je uitvoert mag je die twijfels niet hebben. Je kunt tijdens een uitvoering geen witte vlekken laten. Bij de Bachcantates moesten we over allerlei twijfelachtige details op een bepaald

moment een beslissing nemen. Neem het woord 'lituus' in cantate 118, O Jesu Christ, mein's Lebens Licht. Daar moesten we beslissen of lituus trompet is of hoorn, op basis van te weinig gegevens. Meestal wordt die cantate met trompetten gedaan vanwege de extreem hoge ligging voor de hoorn. Ik heb anders besloten op basis van waarschijnlijkheidsberekening. Ik vond een aantal titelbladen waarop stond: tromba overo lituus, dus trompet of een ander instrument. Er stond niet: trompet of je kunt het ook zo noemen. Bovendien zie ik nooit: corno overo lituus. Het is wel hoog voor hoorn, maar we hebben twee cantates van Bach waarin de hoorn nog hoger gaat. Op basis van dit alles durf ik met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid te zeggen, dat het hoorns moeten zijn. En als je het hoort klinkt het prachtig. Maar het is inderdaad wel zelfmoord voor de hoornisten.'

We willen geen Jehovagetuige meer zijn

Ton Koopman dirigeert niet alleen barokensembles, hij staat regelmatig als gastdirigent voor moderne orkesten als het Radio Kamerorkest, het Tonhalle Orchester van Zürich, het Boston Symphony Orchestra, om een paar van een lange reeks te noemen, die hij confronteert met de inzichten vanuit de historische uitvoeringspraktijk.

'Ik weet zo langzamerhand wat je met een goed barokorkest kunt bereiken en ik weet waar je met een niet zo'n goed barokorkest gefrustreerd van raakt. Met een goed modern orkest, dat er voor open staat, is het opnieuw een avontuur. Ik weet nooit waar kom ik.' Hoe gaat hij met zo'n modern orkest te werk? 'Ik laat mensen minder vibrato spelen, ik laat ze articuleren, laat ze in lage

posities spelen en langzamer strijken. Ik laat ze ademen, neem een ruime dynamiek, een scherper ritme. Eigenlijk alle elementen die ik ook met een barokorkest doe. Het resultaat is dat de klank van het moderne orkest wezenlijk anders wordt.'

'Onlangs bij het Boston Symphony Orchestra speelden we vier avonden achter elkaar. De eerste drie concerten werd het steeds beter, maar de dag van het vierde concert repeteerden ze alweer voor de volgende reeks concerten. Ik had de pech dat er een dirigent kwam, die het orkest weer flink liet vibreren. Ik had een gebaar met ze afgesproken voor minder vibrato. Een paar mensen die het moeilijk konden laten, dachten tijdens het slotconcert: hij kan nu toch niks meer zeggen. De eerste altviolist stak ongeveer zijn tong uit: twee maten hield hij zich in en toen ging hij gewoon weer door met vibreren. Maar het blijven geweldige musici en het gaat daar in hele goeie verstandhouding.'

Duizendpoot Ton Koopman. Zijn ongebreidelde woordenstroom stopt niet uit zichzelf. Binnen afzienbare tijd wordt hij benoemd tot hoogleraar aan de Faculteit der Kunsten van de Universiteit Leiden, waar hij nu als gastdocent werkt. Maar dat is eigenlijk nog geheim.